

ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

(զրոյց)

Ն. ՆԱԴԵԺԴԻՆԻ

Խօսքը արծաթ է, իսկ լուսթիւնը—ոսկի. ասում է հին ժողովրդական առածը, մատնացոյց անելով խօսակցութեան մարդկային կեանքի մէջ ունեցած նշանակութեան վրայ,— գնահատելով նրան ներկայ հանգամանքում, պէտք է ասել մի-միայն այն կողմից, որ ընդունուած է ասել՝ չիմ լեղուն—իմ թշնամին է: Նթէ երբեմն դատարկախօսութիւնը անցանկալի հետեանքների է հասցնում, այնուամենայնիւ՝ մարդկանց խօսակցութիւնը, առհասարակ, հասարակական կեանքի մէջ ամենամեծ շփակտորանքներից մէկն է կազմում:

Մի կողմ՝ դնելով բազմատեսակ, մինչև անգամ, զործնական նշանակութիւն ունեցող խօսակցութիւնները,— ինչպէս դատական, քաղաքական, վաճառականական և զիտական, անմիջապէս և իսկական օգուտ ի նկատի ունեցողները,— մտքերի փոխանակութիւն ունեցող հասարակ խօսակցութիւնը, դատարկախօսութիւնը, հանազները և այլն,— սլարունակում են իրենց մէջ սոցիալական բարձր նշանակութիւն:

«Նրբէք, բացի մենամարտութիւնից,— ասում է Ֆրանսիացի հոգեբան Թարզ իր նոր հետաքրքիր *«Անճնականութիւնն եւ ամբողջ»* աշխատութեան մէջ,— մենք մարդու վրայ չենք նայում այնպիսի ուշադրութիւնով, ինչպէս սովորաբար խօսակցութեան ժամանակ: Այդ մշտական, ամենակարևոր, բայց և սակաւ նկատուող երևոյթ է խօսակցութեան միջոցին: Նացոյց է տալիս ինքնաբերական ուշադրութեան ամենաբարձր աստիճանը, որ արտայայտում են մարդիկ միմեանց, որով ներառեալ անգիտակցաբար և փոխադարձաբար մտնում են աւելի անբաժան յարաբերութեան մէջ, քան ուրիշ զանազան սոցիալական

դէպքերում: Այդպիսի դէպքերում խօսակցութիւնը զգացմունքների, մտքերի և գործունէութեան եղանակի ամենաուժեղ գործօնն է կողմում: Խօսակցութեամբ մարդիկ փոխադարձաբար միմեանց վրայ ներգործում են մտերմութեան, ճառարտայայտութեան յատկութիւններով, հայեացքներով, միմիկայով և այլն:

Խօսակցութեան պատմութեան և էութեան ուսումնասիրութիւնով զբաղուելով, Թարգը հարցաքննութեան է ենթարկում, ի միջի այլոց, հոգեբանութեան վերաբերուող խնդիրներ, կամ ինչպէս ինքն է ասում, խօսակցութեան ռացիօլօգիան: Ինչպիսի տարբեր եղանակներ է ներկայացնում խօսակցութիւնը, ինչ երևոյթներ ի միջով է անցել նա, ինչ է նրա պատճառները, շարունակութիւնը և այլն:

«Խօսակցութիւնը, — ասում է Անձնականութիւն և ամբողջ գրութեքի մէջ, — մեծ կախումն ունի խօսողների անհատական յատկութիւններից, նրանց կրթութեան աստիճանից, հասարակական դիրքից, նրանց քաղաքի կամ գիւղի բնակիչ լինելուց, պարապմունքների սովորութիւնից և նրանց կրօնական կարծիքներից: Նրանք տարբերում են իրենց բովանդակութիւնով կամ առարկայով, կերպով, շարժուածքներով, տեսողականութիւնով, գրգռման աստիճանով և այլն: Այստեղ ֆրանսիացի հոգեբանը մէջ է բերում իր հետաքրքիր նկատողութիւնը, թէ՛ աստիճանաբար դիմելով յառաջադիմութեան, մարդիկ սկսում են աւելի շտապ խօսել:

Բոլորովին ուրիշ է իր կերպով և արագութեամբ խօսակցութիւնը, երբ նա տեղի է ունենում բարձրաստիճան ու հասարակ, կամ հաւասար, կամ օտարների և ազգականների, մարդ ու կնոջ, կամ մէկ սեռի մարդկանց մէջ: Գաւառական քաղաքացիների խօսակցութիւնը, որոնք միմեանց հետ կապուած են ժառանգական մտերմային զգացումներով, — խիստ զանազանում է մեծ քաղաքների կրթւած՝ միմեանց շատ քիչ ճանաչող մարդկանց խօսակցութիւնից: Ինչպէս առաջինները, նոյնպէս էլ վերջինները խօսում են աւելի այնպիսի նիւթերի մասին, որոնք նրանց լաւ են յայտնի և նրանց հասկացողութիւնների համար ընդհանուր են: Միայն այն ամենը, ինչ որ այդ դէպքերում ընդհանուր է վերջինների մէջ, ընդհանուր է և շատերի համար, որովհետեւ անձնապէս նրանք ծանօթ են միմեանց հետ. այդ պատճառով նրանք խօսում են ընդհանուր առարկաների մասին և դատողութիւններ անում անհատների

դիրքի մասին, խռատփելով անձնական շահերի շոշափումից։ Առաջինների համար՝ կեանքի մանր երևոյթներից և բարեկամների վարմունքներից զատ չկան աւելի հանրական ու յայտնի մտածմունքներ, — այստեղից եզրակացւում է, որ նրանք հակուած են խնամիութեան ու բամբասանքների ախտով։

Կան և հարկադրուած՝ զանազան պաշտօնական կարգերով շրջապատուած խօսակցութիւններ, և ինքնաբերական՝ ազատ խօսակցութիւններ։ Հետաքրքիր է, որ մեծ մասամբ նեղութիւն պատճառող փոխայցելութեան (ВЫЗИТЫ) յիմար սովորութիւնը, որ աւելի ճշտութեամբ կատարում է ծառայող զբասակարգը իրենց պաշտօնատէրերին և այլն, — սկիզբն է առել միջնադարեան խաւար ժամանակներից։ «Սկզբնական փոխայցելութիւնները, որ կատարում էին ստորադրեալները իրենց գլխաւորներին, վաստակները իրենց հովանաւորողներին և այլն, — նրկատում է Թարդ, — գլխաւոր նպատակ ունէին ներկայացնել պարգևներ, սկզբում կամաւոր ու երբեմնակի, իսկ յետոյ ստիւրական ու սխտեմատիկաբար. հասկանալի էր, որ այդպիսի այցելութիւնների ժամանակ խօսակցութեան նիւթը կարճ էր լինում և կայանում էր՝ մէկ կողմից հաճախալու սիրաբօսութիւնից, միւս կողմից հովանաւորող շնորհակալութիւններից։ Այստեղ աւելում էր մի քանի խօսք, իբրեւ յաւելում պարգևին, որը մինչև այժմ էլ այնպէս են հասկանում խօլ անկիւնների գիւղացիները, երբ իրանք գործ են ունենում իրենց պաշտօնական անձանց հետ։ Քիչ-քիչ այդ նախնական այցելութիւնների երկու ձևերը միմեանցից բաժանուելով՝ պարզւել փոխանակուեց տուրքի, իսկ խօսակցութիւնը զարգանալով առանձին, այնուամենայնիւ, մինչև անգամ միմեանց հաւասարների մէջ՝ իր նախնական կարգերից պահեց ինչ-ինչ յատկութիւններ։ Հետևապէս, պարզները սովորութիւնից դուրս ընկնելով՝ մնացին դիմաւորութիւնները (привѣтствія) և սիրախօսութիւնները (любезности)։ Բայց հետզհետէ դրանք էլ փոփոխութեան ենթարկուելով, յանգեցին հասարակ խօսակցութեան ձևին։

Թարդը կարծում է, որ պարտաւորեցուցիչ խօսակցութեան սկզբնական միւս պատճառը եղել է սաստիկ թախանձը, որ զգում էին առաջուայ մարդիկ՝ առանձին անկիրթները, երբ պարապ էին մնում, նրանց հետ զրադւում էին փոքրները, — այստեղից եզրակացւում է խօսակցութեան պարտաւորացուցիչ «ծխական» (притупляющее) նիւթի առաջ գալը։ Ինչ վերաբերում

է խօսակցութեան ինքնաբերական ձևին, դրա աղբիւրը համարւում է մարդկանց շփոդութիւնը (общительность), որ միշտ նկատուում է խելքով ու դիւքով միմեանց հաւասար մարդկանց յարաբերութեան մէջ:

Տարակոյս կարող չէ լինել, որ խօսակցութեան պատմական արմատները պէտք է որոնել մարդկային հասարակութեան յայտնուելու ամենասկիզբի մէջ, երբ լեզուն, Թարգի ասելով, «մարդու առաջին էստետիկ պնդութիւնն էր (роскошь), նրա հնարագէտ հանճարի առաջին նշանաւոր յաւելուածը, որը սիրում և պաշտում էին ինքն ըստ ինքեան, ինչպէս արուեստի առարկայ, կամ աւելի ճիշտ—ինչպէս խաղալիք քան թէ զէնք»: Կարելի է կարծել, որ խօսակցութիւնը առաջ է եկել երգեցողութիւնից, որ առաջ՝ նախնական մարդիկ պարապ ժամանակ միմեանց հետ խօսելու փոխանակ, երգում էին միասին, կամ մէկը երգում միւսի համար: Այդպիսի երաժշտական խօսակցութիւնների մնացորդները կարելի է տեսնել հովուական բանաստեղծական երգերի փոխարինութեան մէջ: Ինչպէս և էսկիմոսների սովորութեան մէջ, որոնք որ և է մէկին դիմաւորելիս՝ երգում են:

Իհարկէ, խօսակցութեան արուեստը,—առում է Վնձնականութիւն և ամբոխի մէջ,—կարող էր երեան գալ միայն խեղճերի երկարասե յղուելուց, սկզբնական վարժութիւնների ամբողջ դարերից յետոյ, դարե՛ր՝ որոնք վերաբերում են ամէ: Նահեւու սնցեալին: Ժամանակակից մարդը երևակայել անգամ կարող չէ, թէ որքան նրա նախնիք աշխատել են, որպէսզի ստեղծեն այն հասարակ բանը, որ խօսակցութիւնն է:

Կարելի է երևակայել, որ նախապատմական մարդիկ իրենց հովուական ու՝ օրսորդական կեանքում ունենալով ազատ շատ ժամանակ, խօսում էին կամ գոնէ աշխատում էին խօսել շատ երկար: Վայրենիները և վայրենուհիները մինչև այժմ էլ նշանաւոր են իրենց յայտնի շատախօսութիւնով, առաջնապէս վերջինները:

Ինչպէս նկատուած է վերեւ, այնուամենայնիւ խօսակցութիւնը վերին աստիճանի դանդաղ աճում և ընդունում էր այն ձևը, ինչ որ տեսնում ենք այժմ: Խօսակցութեան առաջացումը դանդաղեցնող պատճառներից մէկը, նրա մինչև հաստատ Բիշառութիւն ստեղծելը,—ասում է Թարգ,—էր այն՝ որ անպիթ մարդիկ միմեանց հաւասարներու մէջ սովորութիւն ունեն

խօսել միաժամանակ ամենքը և միշտ միմեանց ընդհատելով՝։ Եյդ իսկ պակասութիւնը ունի և երեխաների խօսակցութիւնը։ Խօսակցին թոյլ տալ խօսելու—քաղաքավարութեան նշան է, որ որոշում են նախ զէպի իրենց բարձր յարգանքով, իսկ յետոյ արդէն տարածում են զէպի ամենքը, երբ այդ սովորութիւնն է պահանջում։ Ուստի այդ տեսակ սովորութիւնը ընդհանրապէս կարող է տարածուել որևէ երկրում միայն սկզբնական երկարատև կարգապահութեան միջոցով (ւանձնականութիւն և ամբողջ)։

Համաձայն գիտութեան մէջ յայտնի չլինողութեան կրճատման օրէնքը՝ որով այն երևոյթը, որ երեխայի հոգին անցկացնում է իր աստիճանաբար ձևակերպութեան միջոցին, պիտի ներկայացնեն նախնական հասարակութիւնների յայտնի աստիճան կրճատուած կրկնութեան աճելութիւնը, — երեխաների խօսակցութեան ուսումնասիրութիւնը կարող է ծառայել իբրև թել, գուչակելու համար թէ ինչպէս էր մարդու կեանքի առաջին դարում խօսակցութիւնը։ Յայտնի է, որ երեխաները իրենց խօսակցութիւնը սկսում են մեծերից հարցումներ անելուց. մի քիչ ուշ նրանք սկսում են դառնալ պատմողներ և պատմութիւն լսողներ, կամ փոփոխակի մէկ պատմում, մէկ լսում են։ Աւելի ուշ նրանք նկատողութիւններ են անում, արտայայտում են ամեն-ինչ, որ նրանք կարողացել են դիտել և այդ կազմում է ծնունդ ճառախօսութեան կամ խօսակցութեան։ Խօսքերը փոքր առ փոքր դառնում են փոխադարձական, փոխադրւում են կռուի և ապա խօսակցութեան։ Բայց երեխայի այս բոլոր մտաւոր վարժութիւններից առաջ կատարւում է նրա կամքի վարժութեան պրոցեսը՝—նա սովորում է հնազանդուել և հրամայել շատ առաջ, քան իմանալ սովորել ու սովորեցնել։ Վերջինս՝ արտայայտական թեքումից (наклонность) առաջ հրամայականն է ճանաչում. նախ քան վիճելը կամ դատելը, նա կռւում է. նա ուրիշի ցանկութեան հակադիմութիւնը (противоположность) զգում է աւելի շուտ, քան իր դատողութեան հակադիմութեան հետ ծանօթանալը (Թարդ)։

Խօսակցութեան պատմական վերանորոգումը նկատուում է պատճառների շատ տարբեր մասսաներում, սկսած մեծ ու նշանաւորներից և վերջացած ամենաչնչիներով։ Պատճառները լինում են լինգվիստիկական (լեզուաբանական) որոնք են՝ լեզուի հարստութիւնը, երաժշտականութիւնը, շատախօսութեան մէջ

երեւացող առանձին գոյները. պատճառներ կրօնական—այն է՝
 ժողովրդական գրոյցների իրախոսում, կամ լուծեալ
 հրահանգ (պիւթագօրիզմ, քրիստոնէական կուսակրօնութիւն),
 քաղաքական, տնտեսական (ազատ ժամերի բաւականու-
 թիւն) և այլն: Չնչին պատճառների թուին պատկանում է, օ-
 րինակ, մարմնի կացութիւնը խօսակցութեան ժամանակ, այն
 է՝ պառկած դրութեամբ խօսակցութիւնը լինում է աւելի ծանր,
 գանգաղ և սահուն, իսկ ման եկած ժամանակ կատարուածը
 տարբերում է իր շտապողութեամբ և վառվռուն դիրքով: Խօ-
 սակցութեան վրայ ազդում է նոյնպէս և օրուայ ժամանակը:

Ինչ վերաբերում է խօսակցութեան նիւթերին, սրանք
 բազմաճանաչ են կրթութեան և գիտութեան արած յառաջադի-
 մութեան հետ հաւասար, նրանց տարածման համաձայն և
 առհասարակ ամեն տեսակ հաղորդութիւնների բազմաճառաց:
 Վերջապէս, բարձրի գէպի դեմօկրատիականութիւնը փոփո-
 խումից աւելանում է ոչ թէ միայն կարելի խորհրդակցիցների
 թիւը, այլ և փոխում է և վերջինների որակութիւնը: Հասա-
 ըակութեան զանազան խաւերի մարդիկ աւելի ազատ են մտնում
 խօսակցութեան մէջ և գիւղերից քաղաք տեղափոխուելու գէպ-
 քում: քաղաքային բարձրի տարածման միջոցով անգամ գիւղա-
 կան բնակչութեան մէջ, ընդհանուր կրթութեան միջին մակերեսոյ-
 թի բարձրացման գէպքում, խօսակցութեան յատկութիւնները
 բոլորովին ուրիշ են դառնում և հին նիւթերը փոխում են
 նորերի: Մեր դարի գլխաւոր գիւտերը, առանձնապէս մամուլը,
 խօսակցութեան աճման և բովանդակութեան վրայ ունեցել են
 իրենց ամենալուծական նշանակութիւնը, օժտել են նրան լայն
 աշխարհայեցողութիւնով, նիւթերի բազմատեսակ տարբե-
 ըութիւնով և խորացրել են նրա բովանդակութիւնը:

Վերջին ժամանակներս խօսակցութիւնը իր աճման մի
 նոր ճգնաժամ է անցկացնում: Առաջ խօսակցութիւնը յաճախ
 արտայայտում էր կռիւների դիրքով: Վիճելու հաճութիւնը հա-
 մապատասխան է նոյնպէս երեխայական բնագոյումին, օրինակ
 կատուի ձագերի և ամեն տեսակ կենդանիի ձագերի բնագոյու-
 մին, որոնք, մեր երեխաների նման, զուարճանում են ձևական
 կամ շատ մեղմիկ կռուով: Հասակաւոր մարդկանց երկարախօ-
 սութեան (դիալոգ) մէջ վէճերի քանակութիւնը քանի գնում
 փոքրանում է: Որքան ամեն բանի մասին իմացողութիւնը քա-
 նի գնում աւելի պարզում, ճշտանում և բազմակողմանի է

դառնում, որքան մարդիկ իմանում են տարածութիւնների մասին թուական ճշտութիւն, քաղաքների ընտելիչների և կայսրութիւնների մասին նոյնպէս, և այլն,—բոլոր անողորմ վէճերը որոնք առաջանում են հաւաքական ինքնասիրութիւնից, — ինչպէս օրինակ, վէճը այն մասին, թէ այս—ինչ կորպորացիան կամ տոհմը նշանաւոր է աւելի քան միւսը և այլն,—վերացան առարկայի (վէճի) չդոյութեան պատճառով (Թարգ):

Անյայտանում են կրօնական՝ իր ժամանակին տեղի ունեցած ամենասուկալի վէճերը, և նրանց փոխարինող փիլիսոփայական, գրականական, էստետիկական, բարոյական վէճերը, հների հետ համեմատած, շատ մեղմացած են: Այդ պատճառով կարելի է հաստատել, որ ապագան պատկանում է հոնդարտ ու խաղաղ, խօսակիցների փոխադարձ գաղափարներին յարգանք արտայայտող, քաղաքավարի և զիջող խօսակցութեան:

Անտարակոյս սոցիալական կեանքի մէջ խօսակցութեան ունեցած նշանակութիւնը անագին է և այդ բաւականին ակնյայտ է: Վերգլխատիկական (լեզուաբանական) տեսակէտից, նա պահպանում և հարստացնում է լեզուները. նա առաջացնում է գրականութեան դուրս գալը առհասարակ և դրամայի մասնաւորապէս: Կրօնական տեսակէտից խօսակցութիւնը միակ միջոցն է, որ կարող է քարոզչութեան համար արդիւնաւոր պտուղներ տալ: Քաղաքականութեան համար, մինչև մամուլի մէջ երևալը, նա կառավարութեան միակ սանձն է կազմում, իսկ ազատախօսութեան համար եզակի միջոցը. նա կարծիքներ է ծնեցնում և իմացականութիւն առաջացնում, փառք և անուն ձեռք բերում՝ հետևապէս և իշխանութիւն: Նա աշխատում է խօսակիցների մէջ հաւասարութիւն սահմանել, նմանացուցանելով նրանց միմեանց և արտայայտութեան միջոցով ոչնչացնում է երարխային տարբերութիւնը: Տնտեսական տեսակէտից միակերպութեան է բերում բոլոր խորհրդածութիւնները հարստութեան զանազան կերպերի մասին, որոշ հասկացողութիւն է ստեղծում զանաատութեան համար և արժողութիւնների որոշ աստիճան կամ սիստեմ առաջացնում: Այդ պատճառով աւելորդ դատարկախօսութիւնը, այդ հասարակ ժամավաճառութիւնը անտեսական ուստիլիտարիստների ¹⁾ կարծիքով անտեսական

¹⁾ «Ուստիլիտարիզմ»—Բենտալի ուսուցումը, որով հաշ-

գործիչների համար կազմում է իրապէս մի անհրաժեշտութիւն, որովհետեւ առանց այդ չէր կարող գոյութիւն ունենալ հասարակական կարծիքը, իսկ առանց վերջինիս չէր կարող լինել ոչ մի առարկայի համար արժէք, կարող չէր լինել արժողութեան մասին գաղափար, որը տալիս է որոշ հասկացողութիւն քաղաքական տնտեսութեան մասին և այլն (Անձնակառութիւն և ամբոխ)։

Խօսակցութիւնը սոցիալական կեանքի մէջ ահագին օգուտ է բերում և բարոյական տեսակէտից — նա յաջող կռիւ է մղում է գոյզի դէմ, և դէպի այն անհատները, որոնք ընդունակ են ամենուրեք ի նկատի ունենալ միմիայն անձնական նպատակներու։ Էստետիկական տեսակէտից նա քաղաքավարութիւն է առաջացնում, աշխատում է համաձայնեցնել զանազան խորհրդածութիւնները էստետիկական ճաշակի մասին, որին և ժամանակի ընթացքում կարողանում է հասնել, այդպիսով մշակել լով այն բանաստեղծական արուեստը, էստետիկական օրէնագիրը (կոտեկս), որին անլիճճի կերպով հնազանդում են բոլոր դարադիւններում և ամեն երկրում։ Այդ կերպով խօսակցութիւնը գործում է յօգուտ յառաջագիմութեան, որի համար քաղաքավարութիւնը և արուեստը կազմում են գլխաւոր սկզբունք և պայման (Թարգ)։

Նամակը կա՛մ լրագիրը, իսկապէս, կազմում են ոչ այլ ինչ եթէ ոչ խօսակցութիւն։ Խօսակցութիւնը առաջացրեց գրագրութիւն, որը այժմ աճում է աւելի և աւելի կրճատած կերպով հեռագիրների միջոցով։ Հեռագրները, այսինքն, իսկապէս թղթակիցների մասնաւոր հաղորդութիւնները մի որևէ անձին — լրագրի խմբագրին, որի թերթի միջոցով յայտնւում է նրանց բովանդակութիւնը, նորութիւնները ահագին թիւ մարդկանց, որոնք բնակւում են միմեանցից ամենահեռաւոր տարածութիւնների վրայ — իսկապէս խօսակցութիւն է։ Սև տարբեր, գանազանակերպ մարդկային ամբոխը մէկ ակնթարթում կապւում է սերտ շփումով և չնայած տարածութեան, հաղորդուած լուրի պատճառով դրդում է մարդկանց միաժամանակ զգալ և դիմել մտաւորապէս միևնոյն կէտին, աշխատելով կազմելով իրանցից, — ասում է ֆրանսիացի հոգեբանը, — մի ահագին արս-

ւում է արդարացի այն օրէնքը, որը ծառայում է հասարակական օգուտի։

տրակտական¹⁾ և բռնակալական ամբոխ, որ հասարակական կարծիք է կոչուում:

Հասարակական կարծիքը,—եթէ փնտրելու լինենք նրա սկզբնական աղբիւրը, ստեղծուել է նոյնպէս խօսակցութիւններէց: Եւ ահա ինչու համար է, որ խօսակցութիւնը՝ իր ունեցած նշանակութիւնով հասարակական կեանքի զանազան ֆակտորների շարքում չունի իր հաւասարը, իր մրցակիցը: Նա հասարակականութեան առաջին հիմքն է, յառաջադիմութեան գլխաւոր գործօնն է կազմում և առածը նրան «արծաթ» կոչելով հիմնապէս սխալում է,—խօսակցութիւնը աւելի ճիշտ կարելի էր անուանել ժամանակակից հասարակականութեան թագի թանկագին՝ դեռ ևս արժանաւոր կերպով չգնահատուած մի գոհար:

Ղ. ԳԵՄԵՂԻՃԵԱՆ

Մոսկուա, 18 հոկտեմբերի
1903 թ.

¹⁾ «Արսարակա» — փիլիսոփայական խօսք է, որ նշանակում է հեռացած կարծիք: